

3. Проблеми викладання логіки та дисциплін логічного циклу : Міжнародна науково-практична конференція (15–16 травня 2008 року): Матеріали доповідей та виступів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 199 с.
4. Проблеми викладання логіки та дисциплін логічного циклу : IV Міжнародна науково-практична конференція (13–14 травня 2010 року) : Матеріали доповідей і виступів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 183 с.
5. Пьоришкін О. В. Фізика : Підручник для 8 класу середньої школи / О. В. Пьоришкін, Н. О. Бродіна. – К. : Рад. шк., 1982. – 192 с.
6. Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории / И. Я. Лернер. – М. : Просвещение, 1982. – 191 с.

Ig. Dutsyak

PRACTICE OF THOUGHT OF MIDDLE SCHOOL AS BASIS OF STUDY OF LOGIC IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Importance of forming of courses of logic for higher educational establishments on the basis of practice of thought at middle school is grounded. The results of research of different forms of abstract thought (determinations, classifications, deductions, but other), which in an obvious or non-obvious kind are contained in textbooks for middle school, are expounded. Basic directions of the use of these knowledges in the process of teaching of logic in higher educational establishments are formulated.

УДК. 355.232:057.36«377»

Кожедуб О. В.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЛЬНОГО ЧАСУ ТА ДОЗВІЛЛЯ ВИХОВАНЦІВ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ XVIII–XX СТОЛІТТЯ: ЗМІСТОВНИЙ АСПЕКТ

Здійснено огляд становлення змісту вільного часу та дозвілля вихованців військових навчальних закладів Російської імперії та Радянського союзу.

Актуальність теми. Керівництво військових навчальних закладів України, організовуючи змістовне дозвілля своїх вихованців, широко застосовує досвід, набутий навчальними закладами Російської імперії та Радянського Союзу.

Сучасний офіцер – це не лише професіонал, який володіє сумою військово-професійних знань, умінь і навичок, а й різнобічно розвинута особистість, яка має багатий внутрішній світ. Останній формується не тільки під час професійної підготовки, а передусім в просторі вільного часу. Саме різноманітність культурно-дозвіллевих уподобань вихованців ВНЗ України сприяє становленню їх як громадян із високим рівнем фізичного розвитку, із широким світоглядом та глибокими морально-етичними переконаннями.

В останні роки спостерігається збільшення видів культурно-дозвіллевої діяльності, що їх опановують сучасні українці. Активними учасниками такого процесу є і курсанти ВНЗ України. Проте сьогодні соціальні, психологічні, педаго-

гічні проблеми організації вільного часу та дозвілля вихованців ВНЗ непокоять учених менше, ніж аналогічні проблеми організації навчально-виховної діяльності. На жаль, не досліджено також і культурно-дозвіллеві орієнтації та запити курсантської молоді в сфері дозвілля. Дослідження впливу змістовного дозвілля на формування культури вільного часу вихованців ВНЗ потребує звернення до історії становлення інституту вільного часу курсантів.

Окреслена ситуація актуалізує **наукову проблему**, що полягає у невідповідності між необхідністю наукового обґрунтування методики організації вільного часу та дозвілля вихованців ВНЗ і браком наукових знань щодо історії розвитку інституту вільного часу курсантської молоді. Зважаючи на це ми поставили за **мету** заповнити цю прогалину та проаналізувати історичний досвід організації вільного часу та дозвілля вихованців вищих шкіл XVIII–XX століття.

Виклад основного матеріалу. Поява перших військових вищих шкіл на території Росії пов'язана зі створенням на початку XVIII століття регулярної армії. Результатом військової реформи, проведеної царем Петром I на початку XVIII ст., стало створення професійної армії, яка потребувала значної кількості представників командного складу – офіцерів-професіоналів. Задля реалізації цього завдання Петро I створив артилерійські й інженерні школи, де започаткували підготовку офіцерського корпусу. Однак життєдіяльність вихованців цих шкіл була невпорядкована, навчальний і вільний час не мали чітко визначеного обсягу та змісту. Розуміючи, що брак послідовності та чіткості в організації життєдіяльності вихованців зумовлює нестачу для армії кількість офіцерів [4; 5], керівництво військового відомства ініціювало у 1732 році створення на базі таких шкіл більш досконалих вищих шкіл – кадетських корпусів.

Реорганізація вищих шкіл сприяла оптимізації життєдіяльності його вихованців і появи в структурі таких елементів як навчальна, побутова і культурно-дозвіллова діяльності. Таку організацію життя та діяльності мали вихованці всіх вищих шкіл Російської імперії. Чітке визначення термінів підготовки, розподіл навчальної діяльності за роками та семестрами модернізувало весь навчально-виховний процес [16]. Життя та діяльність вихованців кадетських корпусів регламентувались розпорядком дня, який передбачав час для різних видів діяльності вихованців, зокрема і культурно-дозвіллової. Розпорядок дня вихованців кадетського корпусу характеризувався взаємозв'язком вільного та навчального часу, а структура, зміст вільного часу та особливості його організації визначались видом навчальної діяльності. Так, на початку існування кадетських корпусів зміст навчального часу вихованців становили лише екзерсисії, тобто стройові вправи та вправи з оволодіння вогнепальною зброєю, які відбувались під керівництвом викладача. Пізніше, у 1733 році в корпусах було відкрито класи, що отримали назву Лицарської Академії, і зміст навчального часу доповнився вивченням різних наук [8, 9].

У розпорядку дня вихованців кадетських корпусів вільним від навчальних занять був час із дванадцятої до чотирнадцятої години. Однак керівництво корпусів рекомендувало своїм вихованцям заповнити ці дві години самостійними заняттями екзерсисіями та вивченням різних наук. Окрім щоденних вільних від обов'язкових занять двох годин, кадети мали досить вільного часу у недільні та святкові дні. У вільний час вони відвідували церкву та різноманітні культурно-дозвіллові заклади поза межами вищої

школи [8]. Зауважимо, що час, який кадети не заповнювали навчальними й іншими обов'язковими заняттями, лише умовно можна назвати вільним, адже навчальний заклад регламентував поведінку своїх вихованців і під час звільнення у святкові дні. Так, кадетам дозволялось відвідувати місця масових гулянь (балагани, каруселі) та інші культурні заклади (театри, іподроми), дотримуючись при цьому суворих правил поведінки, які, радше, нагадували правила безпеки [9]. Однак це дає нам змогу дійти висновку щодо змісту та особливостей організації вільного часу та дозвілля вихованців військових вищих шкіл першої половини XVIII століття. Зміст вільного часу характеризувався певною багатофункціональністю, тобто був спрямований на розвиток фізичних та розумових здібностей кадетів і сприяв отриманню насолоди від участі у розвагах.

У 1766 році, із введенням нового статуту кадетських корпусів, надання звільнення кадетам було суттєво обмежені. Проте кадетам дозволяли бачитися з рідними на території самого корпусу у визначені години (переважно у неділю) та за присутності корпусного начальства [8]. Таким чином, великий обсяг вільного часу кадетів, який випадав у вихідні та святкові дні, зі сфери їх особистого регулювання перейшов у сферу соціального регулювання навчального закладу. Цікавий той факт, що задля творчого розвитку вихованців, зокрема у Сухопутному Кадетському корпусі, було засновано спілку любителів російської словесності, членами якої були кадети, схильні до літературної творчості. На зборах спілки кадети демонстрували результати своєї творчої літературної, поетичної, акторської діяльності – читали свої твори та переклади, інсценували власні п'єси [9]. А це свідчить про поступове змістовне урізноманітнення вільного часу вихованців.

Про особливу увагу держави до організації та змісту вільного часу та дозвілля вихованців кадетських корпусів свідчить функціонування курсів організаторів культурно-дозвіллової діяльності, засновані відповідно до вимог наказів і розпоряджень у навчальному закладі. До занять на цих курсах залучали вихователів кадетських корпусів, які вивчали ази організації та проведення позакласних занять з кадетами. Мета таких курсів – було надання педагогам необхідних «теоретичних відомостей та практичних умінь [...] для керівництва заняттями» у вільний від обов'язкових занять час [14; 15]. На цих курсах, відповідно до програми, викладали «теорію фізичних вправ, фехтування, плавання, ручної праці, танців, співів і музики», опанування яких давало змогу викладацькому складу ефективніше організовувати культурно-дозвіллову діяльність

вихованців у просторі вільного часу. Програма складалась з таких розділів: «Фізичні вправи», «Співи та музика», «Ручна праця». Суттєво розширював уявлення про зміст вільного часу кадетів розділ «Фізичні вправи». Так, зокрема, у програмі зазначалось, що гімнастика, рухливі ігри, фехтування, плавання та танці сприяють «формуванню вільних, спритних і красивих рухів». Цей розділ програми позакласних занять передбачав також опанування кадетами «вправ, які є складовими частинами танців». Програмою було передбачено також оволодіння «танцями освітніми та світськими». Формування «елементарних знань з теорії музики», навчання «хорошому співу, співу в церковному хорі, грі на музичних інструментах» у вільний від обов'язкових занять час – це завдання, поставлені перед викладацьким складом у розділі програми позакласних занять «Співи та музика». Незважаючи на те, що кадетський корпус – це закритий навчальний заклад, центр виховання еліти офіцерського корпусу, де навчались та виховувались лише діти дворян [13], останній розділ програми позакласних занять «Ручна праця» мав на меті ознайомлення кадетів «з азами слюсарного та токарного ремесла, холодної обробки металу; з основами картонажної роботи, ліпленню та формовці» [7].

Отже, професорсько-викладацький і виховний склад кадетських корпусів створював необхідні умови для того, щоб кадети мали умови для різнобічного розвитку і розуміли: досягти значних результатів у самовдосконаленні вони можуть лише завдяки власним зусиллям, маючи час і простір для такої діяльності.

Система військової освіти Радянського Союзу, яка існувала на кінець 80-х років XX століття представляла собою низку ВНЗ, які готували спеціалістів різного рівня для всіх родів військ [10].

Життя та діяльність (службова, навчальна, культурно-дозвілєва) курсантів ВНЗ колишнього СРСР регламентувались Загальновійськовими статутами збройних сил СРСР [12]. Так, Статутом внутрішньої служби збройних сил СРСР визначався розпорядок дня, який виокремлював у структурі соціального часу курсантів дві складові: час службової і позаслужбової діяльності [12]. Зміст часу службової діяльності визначали такі форми: ранкова фізична зарядка, ранковий огляд, навчальні заняття, догляд за зброєю, бойовою й іншою технікою, вечірня прогулянка, вечірня перевірка. Сон, гігієнічні процедури, прийняття їжі, самостійна підготовка, політично-виховна робота, час для особистих потреб військовослужбовців визначали зміст часу позаслужбової діяльності [12]. Таким чином, у структурі позаслужбового часу виокремлюється струк-

турний елемент, зміст якого контрастує зі змістом часу службової діяльності – це час для особистих потреб (вільний час). Час для особистих потреб становить одну годину щодня. Крім цієї години, курсанти ВНЗ СРСР мали значний обсяг вільного часу у вихідні та святкові дні.

Стаття 189 Статуту внутрішньої служби збройних сил СРСР визначала зміст вільного часу курсантів ВНЗ так: «у вільний від занять час і у вихідні дні [...] відбуваються масово-політичні заходи та культурно-просвітницька робота, а також спортивні змагання й ігри» [12].

Основним елементом змісту вільного часу курсантів ВНЗ СРСР вважалась масово-політична діяльність, яка регулювалась відповідними документами [11] та мала такі форми, як: політичні інформування, суспільно-політичні читання, тематичні огляди газет і журналів, загальні збори курсантів, комсомольські та партійні збори тощо. Участь курсантської молоді у масово-політичних заходах сприяла інтелектуальному розвитку, формуванню наукового світогляду та навичок публічного виступу

Зауважимо, що на території колишнього СРСР було розташовано 167 ВНЗ [10], лівова частка яких здійснювала підготовку спеціалістів із технічного фаху. Це зумовлювало значну кількість дисциплін технічного характеру в освітніх навчальних програмах. Ліквідувати прогалину щодо гуманітарної складової в знаннях курсантської молоді була призначена культурно-просвітницька діяльність у просторі вільного часу. Змістовне наповнення часу культурно-просвітницької діяльності й активна участь курсантської молоді колишнього СРСР у планових культурно-просвітницьких заходах сприяли відновленню інтелектуальних і фізичних сил; позбавляли від психологічних навантажень; сприяли підвищенню культурного рівня; формували високі моральні якості курсантів; згуртовували курсантські підрозділи, підвищували порядок та організованість. Особливість культурно-просвітницької діяльності полягала в активному використанні засобів емоційного впливу – творів літератури та мистецтва, кіно, радіо й телебачення. Яскраві за формою та глибокі за змістом форми культурно-просвітницької діяльності впливали на свідомість, почуття і волю курсантів; емоційно насичений відпочинок сприяв бадьорості, оптимізму курсантів, що було важливою передумовою успіхів у навчанні [2]. Під час організації культурно-просвітницької діяльності курсантів ВНЗ широко застосовувались різноманітні засоби культури та мистецтва – кіно, радіо, телебачення, твори літератури й образотворчого мистецтва, музичні твори тощо. Поширеними формами культурно-просвітницької діяльності вихованців ВНЗ СРСР

були: вечори відпочинку, змагання команд КВК, кіноекскурсії, кіномандрівки, концерти-загадки, читачькі конференції, літературно-музичні вечори, колективні обговорення кінофільмів, лекції, бесіди-концерти, концерти художньої самодіяльності, вікторини й інші заходи, що розвивають творчі здібності курсантів.

Участь курсантської молоді у вечорах відпочинку, на яких проводились різноманітні конкурси, вікторини, змагання, сприяла регенерації життєвих сил, налагодженню дружніх стосунків з цивільною молоддю тощо. Загалом такі змістовні й емоційно насичені вечори надовго залишались у пам'яті курсантів, давали великий заряд бадьорості й оптимізму [2].

До числа найефективніших форм культурно-просвітницької діяльності курсантів ВНЗ можна зарахувати усні журнали. Різні за тематикою («Наука та життя», «Хочу все знати», «Вікно у світ», «Світ мистецтва», «Літературознавчий журнал» тощо) вони сприяли інтелектуальному розвитку, забезпечували відновлення фізичних сил [2].

У вільні від обов'язкових навчальних занять і виконання обов'язків військової служби години проводились різноманітні (літературні, кіномистецькі, музичні, географічні, спортивні, художні, театральні й інші) вікторини. Така форма культурно-просвітницької діяльності сприяла розширенню світогляду, формувала естетичні погляди, сприяла створенню позитивного морально-психологічного клімату та згуртовувала колектив, була засобом інтелектуального розвитку курсантів [2].

Великої популярності у курсантів мали ті форми культурно-просвітницької діяльності, де активно використовувались засоби масової інформації (кіно, радіо, телебачення) – бесіди перед або після перегляду кінофільмів, колективні обговорення теле- і радіопрограм. Згадані форми культурно-просвітницької діяльності сприяли формуванню моральних почуттів, естетичних смаків та ідеалів, допомагали глибше пізнавати внутрішній світ і думки своїх товаришів, сприяли формуванню ціннісних орієнтацій [2].

ВНЗ колишнього СРСР, так само, як і кадетські корпуси Російської імперії, – закриті навчальні установи, вихованці яких були обмежені у можливості вільного виходу за їхні межі. Тому вельми популярними серед курсантів були кіноекскурсії і кіноподорожі історичними місцями, картинними галереями, музеями, що сприяли формуванню світогляду, забезпечували змістовний відпочинок, сприяли соціалізації курсантів [2]. Кіномандрівки давали змогу «відвідати» різні куточки країни, побачити її простори, «познайомитись» з людьми «заочно». Тому вико-

ристання кіноподорожі сприяло ознайомленню курсантів з історією та культурою різних міст, республік, країв. Організатори культурно-просвітницької діяльності активно залучали до підготовки таких «мандрівок» курсантів, які до вступу у ВНЗ мешкали в місцевості, куди планувався «подорож». Такі кіномандрівки сприяли відновленню фізичних сил, адже були відносно пасивним видом відпочинку, поглиблювали знання та сприяли згуртуванню курсантських підрозділів [2].

Зазначимо, що серед форм культурно-просвітницької діяльності, які становили змістовне наповнення вільного часу курсантів ВНЗ СРСР, популярними були літературні вечори, читачькі конференції, конкурси декламаторів, вечори книги, виставки літератури, тижні чи місячники книги – усе це мало розвивальне функціональне спрямування. Такі засоби культурно-просвітницької діяльності, як художня література та твори мистецтва, займали в житті курсантської молоді важливе місце. Відображаючи реальний світ у формі образів, вони сприяли його глибшому розумінню, здійснювали великий вплив на свідомість й почуття, формували естетичні смаки, ідеали, ціннісні орієнтації та моральні принципи, сприяли психологічному розвантаженню, формували літературний смак, ерудицію [2].

Велику зацікавленість у курсантів ВНЗ викликали ті форми культурно-дозвілєвої діяльності, під час проведення яких застосовувались музичні твори – концерти-загадки, концерти-бесіди, музичні лекторії, вікторини, зустрічі з композиторами, поетами, співаками, виконавцями.

Досить дієвим було і використання творів образотворчого мистецтва, а саме: виставки творів (репродукцій) образотворчого мистецтва, лекції та бесіди, змістом яких був опис життя та творчості художників, графіків, скульпторів [2].

Так, починаючи з 70-х років XX століття, в організації вільного часу курсантів ВНЗ СРСР почали активно використовуватись змагання команд клубів веселих і кмітливих (КВК), робота в аматорських образотворчих кіностудіях, літературних гуртках, хорових і танцювальних колективах, вокально-інструментальних ансамблях. Ці форми культурно-дозвілєвої діяльності порівняно з проаналізованими вище, характеризуються вищим рівнем активності курсантів, адже передбачають особисту активну участь курсантів в організації та проведенні. У таких заходах курсанти також мають змогу проявити себе, показати свою ерудицію, кмітливість, позмагатись у знаннях. Участь курсантської молоді у змаганнях команд КВК сприяла розвитку таких

важливих для майбутнього офіцера вольових якостей, як сміливість, ініціативність, спостережливість тощо. З іншого боку, змагання привертали увагу значної кількості курсантів-глядачів, для яких спостереження за інсценованим, якісно підготовленим дійством сприяло відновленню їх фізичних і психологічних сил [2].

Формування військовослужбовця-професіонала передбачає підготовку офіцера, який би для виконання поставлених складних бойових завдань мав необхідну фізичну підготовку. З огляду на це фізична підготовка курсантів була предметом особливої уваги навчально-виховного складу ВНЗ. Зазвичай професійно необхідні фізичні якості майбутніх офіцерів формувались на планових заняттях з фізичної підготовки, які визначали змістовне наповнення службового часу. Проте таких занять було замало, що спонукало до розширення змісту вільного часу за рахунок спортивно-масової роботи, що зумовило появу в структурі вільного часу такого елементу, як час спортивно-масової діяльності.

Формами спортивно-масової підготовки як різновиду культурно-дозвілєвої діяльності курсантів ВНЗ СРСР були такі: спартакіади та змагання; спортивні ігри; спортивні та гімнастичні розваги ігрового характеру; фізкультурні свята, атракціони; прогулянки по суші й по воді, на ли-

жах і човнах; плавання, гребля; повітряні та сонячні ванни; ігри на снігу та льоду. Зазначені форми спортивно-масової діяльності сприяли відновленню життєвих сил, отриманню насолоди від активної участі [3; 1].

Звернемо увагу на те, що, будучи закритими навчальними установами, ВНЗ колишнього СРСР мали необхідну культурно-дозвілєву інфраструктуру. Зокрема, клуб ВНЗ являв собою культурно-просвітницький заклад, який здійснював культурне виховання особового складу курсантських підрозділів та планував і готував їх дозвілля [6]. Працівники клубу організовували та забезпечували функціонування таких культурно-дозвілєвих організацій, як музей, університет культури, школа культури, хор, оркестр народних інструментів, драматичний колектив, танцювальний колектив, гурток образотворчого мистецтва, аматорська кіностудія, гурток художньої самодіяльності, духовий оркестр, радіостанція, бібліотека тощо [6].

Підсумовуючи зазначимо, що повсякденна життєдіяльність вихованців ВНЗ Російської імперії та Радянського Союзу характеризувалася змістовністю, різноманітністю та насиченістю вільного часу. Таке дозвілля давало змогу не лише відновити життєві сили, а й сприяло різнобічному розвитку особистості вихованців.

1. Ашкинази С. М. Особенности организации проведения спортивно-массовой работы в высших военных учебных заведениях / С. М. Ашкинази, Г. И. Сухорада // Матер. итоговой науч. конф. Военного Института физической культуры за 1995 год. – СПб. : ВИФК, 1996. – С. 14–34.
2. Безуглов И. Г. Забота о досуге воинов / И. Г. Безуглов. – М. : Воениздат, 1975. – 55 с.
3. Берков Ф. Массовая спортивная работа в роте / Ф. Берков. – М.–Л., 1932. – 34 с.
4. Бранденбург Н. Е. Материалы для истории артиллерийского управления в России : Приказ артиллерии / Н. Е. Бранденбург. – СПб., 1876. – 86 с.
5. Бранденбург Н. Е. Материалы для истории инженерного искусства в России / Н. Е. Бранденбург. – СПб., 1865. – 108 с.
6. Клуб воинской части : справочно-методич. пособие. – М. : Воениздат. – 1961. – 343 с.
7. Лалаев М. С. Исторический очерк военно-учебных заведений подведомственных главному их управлению : В 3-х ч. / М. С. Лалаев. – СПб., 1892. – Ч. 3 : Военно-учебные заведения в первое 10-тие царствования Александра Александровича 1881–1891. – 164 с.
8. Мельницкий Н. Х. Сборник сведений о военно-учебных заведениях в России (сухопутного ведомства) : В 3 т. / Н. Х. Мельницкий. – СПб, 1857. – Т. 1, Ч. 1–2. – 139 с.
9. Мельницкий Н. Х. Сборник сведений о военно-учебных заведениях в России (сухопутного ведомства) : В 3 т. / Н. Х. Мельницкий. – СПб, 1857. – Т. 3, Ч. 5. – 326 с.
10. Нещади́м М. І. Військова освіта України : історія, теорія, методологія, практика : Монографія / М. І. Нещади́м. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 850 с.
11. Об агитационно-массовой работе в Советской Армии и Военно-Морском Флоте : Директива Министра обороны и начальника Главного политического управления Советской Армии и Военно-Морского Флота № Д-25 от 26 мая 1977 г.
12. Общевоинские уставы вооруженных сил СССР. – М., 1985. – 479 с.
13. Парский Д. Что нужно знать нашей армии / Д. Парский. – СПб., 1908. – 75 с.
14. Приказ по военно-учебным заведениям № 13 от 1890.
15. Приказ по военно-учебным заведениям № 25 от 1891.
16. Харламов В. И. Чему и как учили русских офицеров в XVIII веке / В. И. Харламов // Военно-исторический журнал. – 1998. – № 3. – С. 76–85.

O. Kozhedub

LEISURE IN SOLDIERY SCHOOLS XVIII–XX CENTURY: CONTENT ASPECT

The article provides a historical overview of development of the content of free time and leisure students of military educational institutions of the Russian Empire and the Soviet Union.